

Colloquium 2(38)/2020
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org.10.34813/14coll2020>

**PROTOKOŁY Z KONFERENCJI NACZELNIKÓW WYDZIAŁÓW
POLITYCZNYCH MSZ JAKO ŹRÓDŁO DO BADANIA POLSKIEJ
POLITYKI ZAGRANICZNEJ W 1921 ROKU**

**Reports from the conference of the Heads of Political Departments
of the Ministry of Foreign Affairs as a source for studying
Polish foreign policy in 1921**

Tomasz Landmann

Akademia Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki we Wrocławiu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9753-9373>

Abstract

The aim of this article is to present the meaning, and content of the reports from the conference of the Heads of Political Departments of the Ministry of Foreign Affairs in the context of analyzing topics relevant for the foreign policy of the Second Polish Republic in 1921. The analysis includes a query of archival materials collected in the Józef Piłsudski Institute of America and scientific literature.

A thesis was put forward that the reports from the conference of the Heads of Political Departments of the Ministry of Foreign Affairs may constitute an important source supplement for the study of Polish foreign policy in 1921, i.e. the initial period of strengthening independent statehood after World War I.

Based on the presented arguments, it has been proven that in the opinion of the Ministry of Foreign Affairs, Polish foreign policy in 1921 was largely focused on the relations with Germany, and Soviet Russia, especially in the context of recognizing the threat to the security of the Second Polish Republic in connection with the actions of both neighbors. Significant importance should also be attached to political demands formulated due to the relations with Czechoslovakia, and the United States, as well as in regard to the policy toward Turkey, the Middle, and Far East.

Keywords: the Second Polish Republic, Ministry of Foreign Affairs, foreign policy.

Badanie nie otrzymało finansowania ze strony instytucji publicznych ani komercyjnych.

Adres do korespondencji: dr Tomasz Landmann, Akademia Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki we Wrocławiu, ul. Czajkowskiego 109, 51-147 Wrocław; e-mail: tomasz.landmann@awl.edu.pl

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie znaczenia i treści zawartych w protokołach z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ w kontekście analizy tematów istotnych dla polityki zagranicznej II RP w 1921 roku. W analizie uwzględniono kwerendę materiałów archiwalnych zgromadzonych w Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce oraz dostępną literaturę naukową.

Postawiono tezę, że protokoły z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ mogą stanowić ważne uzupełnienie źródłowe dla badania polskiej polityki zagranicznej w 1921 roku, czyli w początkowym okresie umacniania niepodległej państwowości po I wojnie światowej.

W następstwie przedstawionych argumentów dowiedziono, że w ocenie MSZ polska polityka zagraniczna była w 1921 roku ukierunkowana w dużej mierze na relacje z Niemcami oraz Rosją sowiecką, zwłaszcza w kontekście rozpoznania zagrożenia bezpieczeństwa II RP w związku z działaniami obu sąsiadów. Istotne znaczenie należy przypisać również postulatowi politycznemu sformułowanemu ze względu na relacje z Czechosłowacją, Stanami Zjednoczonymi oraz w odniesieniu do polityki wobec Turcji, Bliskiego i Dalekiego Wschodu.

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita, bezpieczeństwo, MSZ, polityka zagraniczna.

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł wpisuje się w dotychczasowy dorobek autora, jeśli chodzi o problematykę umacniania bezpieczeństwa narodowego państwa polskiego w latach 1918-1939, przy uwzględnieniu zarówno działań informacyjno-wywiadowczych, jak i polityczno-dyplomatycznych. Poszukiwanie legitymacji dla poprawy pozycji Polski na arenie międzynarodowej po odzyskaniu niepodległości było ważną przesłanką rozwoju potencjału Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Wyznaczało potrzebę ukierunkowania wysiłków polityczno-dyplomatycznych na konkretne państwa i sprawy, które mogły rzutować na bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe niepodległej Polski. Jako szczególnie interesujące wybrano lata 1918-1921, które zwyczajowo przyjmuje się za pierwszy okres umacniania podstaw państwowości Polski w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Przyjęta cezura czasowa, niekiedy rozszerzona na lata 1918-1922, została wyznaczona przez pewne kluczowe momenty i wydarzenia charakterystyczne dla początkowego okresu umacniania niepodległej państwowości. Dotyczy odzyskania niepodległości w listopadzie 1918 roku, zakończenia procesu ustalania granic państwowych w wyniku plebiscytów narodowościowych, konfliktów oraz sporów granicznych z sąsiadami, czy krystalizacji idei parlamentaryzmu i przyjęcia Konstytucji marcowej w 1921 roku, jako momentów kończących okres tzw. prowizorium ustrojowego. Równie ważne wydarzenia odnosiły się do zakończenia procesu centralizacji administracji publicznej i systemu wywiadu wojskowego, czy ukoronowania wysiłków polityczno-wojskowych związanych z przyjęciem przez Polskę sojuszy z Francją oraz Rumunią. Uzasadnieniem dla przyjętej cezury czasowej były ponadto ustalenia poczynione zgodnie przez innych autorów w zakresie periodyzacji etapów rozwoju państwowości polskiej po I wojnie światowej (Czubiński, 2000; Koryn, 1999; Mojak, 1996; Nowak, 2009).

Analiza złożonych problemów w badanych latach przekracza ramy objętościowe narzucone w artykule, wobec czego zdecydowano się na zaprezentowanie oceny głównych i wybranych aspektów polityki zagranicznej II RP. Uwzględniono sytu-

cję międzynarodową analizowaną w dokumentach MSZ z 1921 roku. Rok 1921 pozostaje szczególnie ważny w procesie kształtowania podstaw polskiej służby zagranicznej także z tego względu, że dnia 1 kwietnia wydano pierwszy statut organizacyjny MSZ, co zapoczątkowało funkcjonowanie służby zagranicznej w nowych warunkach wewnętrznych. Zmiany obowiązywały do dnia 2 lipca 1924 roku, kiedy doszło do zatwierdzenia przez Radę Ministrów nowego statutu i struktury organizacyjnej MSZ (Szczepanik, 2014b).

Politykę zagraniczną II RP w początkowym okresie umacniania państwowości analizowano w dotychczasowym piśmiennictwie naukowym z uwzględnieniem różnych aspektów. Starano się pokazać rolę działań polityczno-dyplomatycznych służących zbliżeniu politycznemu oraz wojskowemu z sojusznikami poszukiwanymi na arenie międzynarodowej, w tym głównie z Francją (Ciałowicz, 1971; Kukułka, 1970; Wandycz, 1986, 1988) i Rumunią (Bułhak 1973a, 1973b, 2008; Balcerak, 2012; Samsel, 2014; Walczak, 2008; Kamiński, Zacharias, 1998), znaczenie wysiłków służących unormowaniu relacji z Litwą (Łossowski, 1966, 1996; Mackiewicz, 2012) i Czechosłowacją (Kołodziej, 2007; Pilarski, 2008), czy tło międzynarodowe wojny polsko-bolszewickiej (Koryn, 1991).

Równie ważna problematyka dotyczyła analizy działań służących zabezpieczeniu granicy państwowej (Solarz, 2014), ze szczególnym uwzględnieniem granicy wschodniej z Rosją sowiecką (Eberhardt, 2011; Materski, 2005) i zachodniej z Niemcami (Labuda, 1974; Szeremietiew, 1994; Wroniak, 1963), ukazania roli Polski w międzynarodowym łądzie wersalskim (Balcerak, 1994; Labuda, Leczyk i Łossowski, 1995) i charakterystyki ewolucji początkowych kierunków polityki zagranicznej w odniesieniu do wszystkich sąsiadów II RP (Balcerak, 1999; Łossowski, 1998). Autor dąży do wzbogacenia wiedzy na temat analizowanych aspektów polityki zagranicznej II RP w 1921 roku, jako schyłkowym dla początku umacniania państwowości Polski po odzyskaniu niepodległości.

Celem rozważań jest przedstawienie znaczenia i treści zawartych w protokołach z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ w kontekście analizy tematów istotnych dla polityki zagranicznej II RP w 1921 roku.

Dokumenty opracowane i dyskutowane przez polski MSZ stanowią ważne źródło poznawcze dla analizy kierunków działań II RP na arenie międzynarodowej ze względu na potrzebę wzmocnienia bezpieczeństwa odrodzonego państwa polskiego. Przyjęto tezę, zgodnie z którą protokoły z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ mogą stanowić interesujące uzupełnienie źródłoznawcze dla badania polskiej polityki zagranicznej w 1921 roku, czyli w początkowym okresie umacniania niepodległej państwowości po I wojnie światowej.

Kwerendę naukową oparto wyłącznie na materiale zgromadzonym w Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, dążąc do osiągnięcia spójności prezentowanej analizy oraz uwzględniając fakt, że szczególnie bogate dokumenty z Archiwum Akt Nowych na temat polityki zagranicznej II RP były już przedmiotem opracowania naukowego (Kołodziej, Willaume, 2014). Warto nadmienić, że w AAN zachowała się część protokołów z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ, z czego najwięcej w zespołach Ambasady RP w Berlinie (sygn. 474) i Konsulatu Generalnego RP w Berlinie (sygn. 475), Konsulatu Generalnego

w Monachium (sygn. 480), Poselstwa RP w Atenach (sygn. 466), a przede wszystkim w zespole Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (sygn. 322).

Dla celów metodycznych należy podkreślić, że z analizy wyłączono problematykę sojuszu polsko-francuskiego oraz polsko-rumuńskiego i ocen MSZ, mając na uwadze relacje Polski z tymi państwami, ponieważ stanowi to odrębny, niezwykle złożony, przedmiot zainteresowania współczesnych badaczy polityki zagranicznej i wojskowości II RP. Podobną motywację zastosowano przy marginalizacji spraw relacji polsko-brytyjskich w 1921 roku, uwzględniając przy tym fakt, że wspomniane relacje nie stanowiły aż tak istotnego zagadnienia, przynajmniej jeśli chodzi o liczbę odniesień w przeanalizowanym materiale archiwalnym. Pominięto także tematykę wpisującą się w polską politykę bałtycką, ponieważ została ona ujęta w osobnym cyklu podjętym przez autora artykułu (Landmann, w druku). Po uwzględnieniu powyższych niezbędnych ograniczeń można lepiej zrozumieć strukturę przedmiotową i periodyzację wydarzeń analizowanych przez autora w niniejszym artykule.

Znaczenie protokołów z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ

Analiza treści wybranych protokołów z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ może stanowić interesujące uzupełnienie źródłoznawcze dla poznania zagadnień z zakresu polskiej polityki zagranicznej w 1921 roku, czyli w schyłkowym okresie umacniania niepodległej państwowości RP po zakończeniu I wojny światowej. Samo MSZ pojawiło się z kolei w strukturze organów władzy państwowej po przemianowaniu na nie Ministerstwa Spraw Zewnętrznych, do czego doszło dnia 27 stycznia 1919 roku (Wniosek Paderewskiego do Rady Ministrów z 27 stycznia 1919 roku). W latach 1919-1921 resortem spraw zagranicznych kierowało siedmiu polityków. Kolejno byli to: Leon Wasilewski (listopad 1918 – styczeń 1919), Ignacy Jan Paderewski (styczeń – grudzień 1919), Władysław Wróblewski (tymczasowo w grudniu 1919), Stanisław Patek (grudzień 1919 – czerwiec 1920), Eustachy Sapieha (czerwiec 1920 – maj 1921), Jan Dąbski (maj – czerwiec 1921) oraz Konstanty Skirmunt (czerwiec 1921 – czerwiec 1922) (Nowak-Kiełbikowa, 1998). Jak zauważył W. Skóra, w latach 1918–1921 w resorcie dokonywano licznych zmian i przekształceń personalnych, co wpływało na „brak konsekwentnego, długotrwałego i silnego kierownictwa” (Skóra, 2018, s. 227).

Dla potrzeb metodologicznych wypada zaznaczyć, że pod pojęciem Wydziałów Politycznych MSZ w 1921 roku należy rozumieć następujące struktury wewnętrzne resortu spraw zagranicznych (Goclon, 2013):

- Wydział Ogólny;
- Wydział Północny;
- Wydział Zachodni;
- Wydział Wschodni;
- Wydział Środkowo-Europejski;
- Wydział Ekonomiczny;
- Wydział Prasowy.

Powyższy podział organizacyjny był następstwem reformy MSZ, wprowadzonej w życie od dnia 1 października 1920 roku. Wszystkie komórki wewnętrzne MSZ klasyfikowane dla potrzeb niniejszego artykułu jako Wydziały Polityczne MSZ formalnie wchodziły w skład Dyrekcji Spraw Politycznych – jako jednej z sześciu głównych komórek organizacyjnych resortu spraw zagranicznych (obok Gabinetu Ministra z Protokołem Dyplomatycznym, Sekretariatu Generalnego, Biura Szyfrów, Departamentu Konsularnego oraz Departamentu Prawno-Traktatowego) (Skóra, 2018).

W aspekcie organizacyjnym, podczas wybranych konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ, z których sporządzano protokoły, obecni byli ponadto Dyrektor Gabinetu Ministra oraz Sekretarz Polityczny. Dopuszczano również obecność dyplomatów właściwego poselstwa RP za granicą, a także innych delegatów oraz samodzielnych referentów, którzy mogli przedstawiać bieżące i przyszłościowe zagadnienia mające wpływ na polską politykę zagraniczną oraz bezpieczeństwo narodowe II RP.

Same konferencje naczelników Wydziałów Politycznych MSZ, dostarczające protokołów jako zapisów ich głównych rozstrzygnięć, miały charakter spotkań, na których omawiano istotne aspekty polityki zagranicznej RP (uzupełnione o komentarze na temat ówczesnych spraw wewnętrznych). Szczególnym zainteresowaniem cieszyły się tematy omawiające stosunki polityczno-gospodarcze i dyplomatyczne Polski z krajami ościennymi oraz powojennymi mocarstwami, w tym Francją, Wielką Brytanią czy Stanami Zjednoczonymi. W trakcie konferencji formułowano również pewne dyrektywy dla dyplomatów reprezentujących MSZ w stosunkach z przedstawicielstwami wymienionych krajów. Przykładem może być kierowanie dyrektyw politycznych na temat sposobu prowadzenia rozmów dyplomatycznych z Czechosłowacją w kontekście polsko-czeskiego konfliktu terytorialnego (Kamiński, 1998, 2003). Dyskutowano także o roli formujących się sojuszów regionalnych w Europie w kontekście pozycji międzynarodowej Polski i polskiego bezpieczeństwa. Przykładem było poddawanie pod dyskusję kwestii związanych z funkcjonowaniem Małej Ententy (Essen, 1992).

W zbiorach AIJP w Ameryce znajduje się łącznie kilkanaście kopii protokołów z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ zorganizowanych w samym 1921 roku. Pierwsza konferencja miała miejsce dnia 8 marca i dotyczyła zróżnicowanych tematów dla polskiej polityki zagranicznej w warunkach postanowień i międzynarodowych implikacji traktatu ryskiego. Ostatnią z kolei zorganizowano dnia 27 października, natomiast przedmiotem dyskusji był przebieg i postanowienia obrad Ligi Narodów w Genewie, z uwzględnieniem krytyki działań litewskiej dyplomacji wobec podważania zasadności polskich koncepcji federacyjnych w regionie Morza Bałtyckiego (Protokół nr 40). Protokoły z konferencji wnoszą do historiografii niezwykle zróżnicowane spojrzenie na temat kierunków i problemów polskiej polityki zagranicznej w 1921 roku, czyli w końcu pierwszego okresu umacniania niepodległej państwowości RP po I wojnie światowej. Archiwalia te wyróżniają złożoność dokumentowanych zagadnień dla odrodzonego państwa polskiego oraz ścisły związek prezentowanych tematów w trakcie konferencji z pragmatyzmem polskiego bezpieczeństwa.

Kierunki polityki zagranicznej II RP w złożonym kontekście bezpieczeństwa

Analiza zagrożenia bezpieczeństwa II RP ze strony Niemiec

Odrodzone państwo polskie starało się prowadzić aktywną politykę na arenie międzynarodowej, legitymizując tym samym swoją pozycję w powersalskim systemie międzynarodowym, w warunkach trudnego położenia geopolitycznego i terytorialnych sporów z sąsiadami (Wołos, 2009). Trudno nie zgodzić się z K. Szczepanikiem, który uważa, że w analizowanym okresie historycznym służba zagraniczna „miała do wypełnienia szczególnie ważne zadania”, stanowiąc istotny ośrodek polskiej państwowości (Szczepanik, 2014a, s. 16). Swoistemu „upojeniu się wolnością” towarzyszyło szereg problemów w związku z polityczną społecznością i gospodarczą odbudową kraju (Pajewski, 2007, ss. 36-37). Analiza treści wybranych konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ stanowi interesujące źródło do poznania głównych kierunków polityki zagranicznej, pozostających w zainteresowaniu resortu spraw zagranicznych. Jednym z ważniejszych tematów omawianych podczas kolejnych konferencji była szerzej rozumiana problematyka niemiecka. W 1921 roku odnotowano wzrost dążeń niemieckich związanych z agresywną polityką zagraniczną wraz z deklarowaniem w wielu przejawach antypolskiego stanowiska. Podniesiono także sprawę plebiscytu na Górnym Śląsku. Do udziału w plebiscycie dopuszczono na mocy tzw. uchwały londyńskiej emigrantów, którzy byli w stanie wykazać, że urodzili się na Górnym Śląsku. Początkowe kalkulacje strony polskiej nt. ewentualnych korzyści takiego rozwiązania okazały się nietrafione. W późniejszych ocenach MSZ realizacja postulatu przyniosła konkluzję, że będzie oznaczać ona w praktyce stratę przez Polskę zarówno zaodrzańskiej części Śląska, jak i powiatu kluczborskiego, istotnego regionu ze względu na szlak kolejowy między Krakowem a Poznaniem. W krytycznej ocenie zebranego materiału należy uznać, że dopiero ta prognoza okazała się w pełni uzasadniona, co pokazało zresztą faktyczne rozstrzygnięcie plebiscytu na Górnym Śląsku. W celu poparcia stanowiska można przywołać dane, zgodnie z którymi w powiecie kluczborskim za przynależnością do Polski opowiedziało się zaledwie 3,8% mieszkańców (1 793 osoby), podczas gdy za przyłączeniem do Niemiec głosowało 96,2% osób (45 251 osób) (Protokół nr 24).

Wykazywano jednocześnie agitację niemiecką na niekorzyść Polski w związku z licznymi napaściami na ludność w pasie przygranicznym. W ocenie polskiego MSZ brak ścisłej kontroli granicznej prowadzonej przez służby niemieckie powodował, że zaobserwowano również „wiele niepożądanych elementów niemieckich na Górnym Śląsku i przemykanie przez Niemców dużych ilości broni” (Protokół nr 23). Odnotowano ponadto przypadki koncentracji organizacji wojskowych w Niemczech, głównie w Bawarii, Prusach Wschodnich oraz przy granicy z Polską na Górnym Śląsku. W ocenie MSZ realna pozostawała groźba wystąpienia Reichswehry na terenie śląskim w przypadku niepomyślnych dla Niemców rozstrzygnięć plebiscytu, zważywszy, że Niemcy posługiwali się antypolską propagandą wskazującą na rzekome planowanie przez władze II RP zamachu na Górnym Śląsku (Protokół nr 23).

Kolejnym przejawem zagrożenia dla bezpieczeństwa społecznego państwa polskiego w kontekście ochrony praw mniejszości polskiej pozostawało łamanie przez

Republikę Weimarską wewnętrznych regulacji konstytucyjnych oraz postanowień wersalskich związanych z zapewnieniem nauczania w języku mniejszości, tłumaczy w sądach oraz urzędników narodowości polskiej w instytucjach dla ludności polskiej (Protokół nr 27). Jako ważne i destabilizujące dla interesów narodowych II RP traktowano udzielanie przez Niemcy poparcia Litwie, czyli państwu deklarującemu nieprzejednanie wrogie stanowisko względem Polski. W kontekście zainteresowania problematyką niemiecką należy dodać, że istotnym czynnikiem wpływającym na bezpieczeństwo II RP pozostawało uregulowanie statusu Okręgu Kłajpedy, mając na uwadze fakt, że dominującymi czynnikami na tym obszarze pozostawały wrogie Polsce czynniki litewski i niemiecki. W polskim resorcie spraw zagranicznych zainteresowano się międzynarodowym projektem Konstytucji Kłajpedy, która miała nadać Kłajpedzie status wolnego miasta będącego pod opieką i protektoratem Francji (Protokół nr 38). Późniejsze lata pokazały, że poddanie Okręgu Kłajpedy protektoratowi Francji nie przetrwało próby czasu, a wspierane przez Niemców militarne zajęcie obszaru przez Litwę doprowadziło do pogorszenia pozycji geopolitycznej i bezpieczeństwa II RP (Łossowski, 2007; Zieliński, 2018).

W marcu 1921 roku dyplomacja niemiecka przedstawiła postulat wypełnienia zobowiązań reparacyjnych z uwagi na zakończenie I wojny światowej, domagając się jednak, aby podstawą wykonania zobowiązań było włączenie Górnego Śląska do Republiki Weimarskiej oraz przywrócenie wolnego handlu i zniesienie ograniczeń handlowych (*Historyczne posiedzenie konferencji londyńskiej. Treść propozycji niemieckich*, 1921). W ocenie zaprezentowanej podczas konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ w dniu 30 kwietnia 1921 roku stwierdzono, że postulaty stanowiły element propagandy niemieckiej przeciwko Polsce uprawianej przez Berlin na arenie międzynarodowej. Państwo niemieckie domagało się uzyskania całego obszaru Górnego Śląska, uzasadniając swoją propozycję możliwością spłaty całości zasądzonych po I wojnie światowej reparacji wojennych (Protokół nr 27). Zważywszy na działania Berlina szkalujące Polskę na arenie międzynarodowej dostrzeżono nieprzychylnie stanowisko Watykanu w sprawie dążeń Polaków na Górnym Śląsku. Czynnikiem była sprawnie działająca dyplomacja niemiecka w Watykanie, posiadająca znacznie wyższe środki finansowe w porównaniu do działań dyplomacji polskiej. Analogiczne wysiłki dyplomatyczne w Stolicy Apostolskiej realizowali chociażby Brytyjczycy i Amerykanie (Protokół nr 27).

W ocenie MSZ należało również podkreślić niekorzystny wydzźwięk polityki brytyjskiej w sprawie Górnego Śląska, w znacznej części punktów wyrażających konieczność utrzymania tego regionu w granicach administracyjnych Niemiec. Stanowisko brytyjskie tłumaczono wieloletnimi doświadczeniami oraz związkami w dziedzinie współpracy brytyjsko-niemieckiej w sferze ekonomicznej i naukowej, „która odżywała obecnie po przerwie spowodowanej latami wojny” (Protokół nr 32). Brytyjski premier z lat 1916-1922, David Lloyd George miał wielokrotnie kierować się w działaniach międzynarodowych Wielkiej Brytanii przekonaniem, że Polska nie jest krajem, który może być zdolny wykazać się zdolnością do utrzymania trwałej samodzielności (Nowak-Kiełbikowa, 1975). W analizowanych dokumentach miała się wielokrotnie ujawnić „niechęć brytyjskiego polityka do polskich aspiracji terytorialnych” (Tebinka, 1998, s. 12). Już od stycznia 1919 roku przedstawiciele polskiego MSZ traktowali politykę Wielkiej Brytanii wobec Polski jako

element „wschodnio-europejskiej, przede wszystkim rosyjskiej polityki gabinetu angielskiego” (Notatka przedstawicielstwa rządu w Bernie dla MSZ o brytyjskiej polityce wobec Polski z dnia 14 stycznia 1919 roku, s. 61). Wreszcie, w dokumentach dyplomatycznych wskazywano na nieprzychylnie stanowisko Brytyjczyków w związku z deklarowaniem sympatii dla ukraińskiego ruchu narodowego po zajęciu Galicji Wschodniej przez Ukraińców w czasie trwającej od listopada 1918 do lipca 1919 roku wojny polsko-ukraińskiej. W ocenie strony polskiej członkowie angielskiej misji wojskowej we Lwowie „zaraz od pierwszej chwili nie umieli, czy też nie chcieli, zataić swoich sympatii dla Ukraińców i w dyskusji starali się ich usprawiedliwiać” (Notatka sekretarza Tymczasowego Komitetu Rządzącego we Lwowie dla KNP w Paryżu z dnia 20 grudnia 1918 roku). W ocenie pozyskanego materiału archiwalnego warto uwzględnić, że stanowisko Wielkiej Brytanii w sprawie pozycji Polski w stosunkach z Niemcami było w wielu punktach niekorzystne dla Polaków. Przykład sprawy plebiscytowej na Górnym Śląsku pozostaje jednym z najbardziej reprezentatywnych dla analizowanych lat. Dodatkowym problemem były aspiracje brytyjskiego rządu do rozwoju stosunków z Rosją Sowiecką oraz sympatie dla ukraińskiego ruchu narodowego, które nie mogły uzyskać zrozumienia ani tym bardziej poparcia przez polski MSZ.

W związku z rozstrzygnięciem plebiscytowym na Górnym Śląsku pojawił się problem bezpieczeństwa II RP w kontekście relacji z Niemcami i konfliktu związanego z III powstaniem śląskim. Dostrzegano nie tylko trudność w przyszłym zdemobilizowaniu powstańców walczących z Niemcami, ale – w ocenie MSZ – istniała realna obawa tymczasowości prób uregulowania konfliktu oraz nieskuteczności rozwiązań proponowanych przez Międzysojusznicy Komisję Rządzącą i Plebiscytową na Górnym Śląsku. Z końcem czerwca 1921 roku prognozowano, że brak trwałego włączenia w granice administracyjne państwa polskiego Gliwic lub Zabrze grozi wybuchem nowego ruchu zbrojnego w polsko-niemieckim sporze, co poważnie zagroziłoby bezpieczeństwu II RP. Naczelnik Wydziału Północnego MSZ, Józef Targowski, stwierdził, że „jeżeli Komisja nakaże powstańcom powrót do *status quo* oraz przywróci dawną władzę landratów, to (...) powstańcy mogą zająć postawę wroga demobilizacji” (Protokół nr 33).

W ocenie MSZ, na tle konfliktu o Górny Śląsk oraz problematyki traktowania mniejszości niemieckiej w Polsce, należało zwrócić uwagę na zwalczanie antypolskiej propagandy niemieckiej. Jej przejawami były w szczególności agitacja międzynarodowa wskazująca na militarystyczne zapędy II RP wobec całości obszaru Górnego Śląska, wydanie odezw przez ośrodki komunistyczne w Niemczech do ludności w celu zbierania składek na strajki polskich kolejarzy czy podburzanie antagonizmów narodowościowych w II RP, głównie na pograniczu polsko-niemieckim na Śląsku i Prusach Wschodnich (Protokół nr 23).

Innym przejawem zagrożenia bezpieczeństwa II RP ze strony Niemiec w 1921 roku pozostawał w ocenie polskiego MSZ wpływ napiętych stosunków politycznych dla obustronnych relacji gospodarczo-handlowych (Krasuski, 1985). W analizowanym roku obowiązywał wprowadzony przez rząd w Berlinie zakaz wywozu niemieckich towarów do Polski, co stanowiło formę nacisku i przejaw osłabienia bezpieczeństwa ekonomicznego II RP. Z informacji uzyskanych przez MSZ w maju 1921 roku wynikało, że w nawiązaniu do planowanych sankcji, które miały zostać

nałożone przez Francję i Wielką Brytanię na Niemcy, politycy Republiki Weimarskiej zamierzali cofnąć zakaz wywozu towarów do II RP. Oprócz potrzeby zwiększenia dynamiki handlu w warunkach trudnej sytuacji wewnętrznej, Niemcy kierowali się zwłaszcza dążeniem do uniemożliwienia wzrostu handlowych wpływów Francji i Wielkiej Brytanii w Polsce (Protokół nr 28). Warto nadmienić, że z powodu protestu części niemieckich sfer przemysłowo-handlowych zakaz wywozu towarów do Polski znoszono systematycznie dla przedsiębiorców z poszczególnych sektorów gospodarczych. W październiku 1921 roku zniesiono zakaz dla wywozu maszyn, narzędzi oraz artykułów wykorzystywanych przy budowie dróg i mostów, a także w kolejnictwie, z tym w handlu wagonami i parowozami (*Wywóz towarów niemieckich do Polski*, 1921).

Próby wywierania przez państwo niemieckie presji gospodarczej na Polskę bez wątpienia stanowiły istotny przejaw godzenia w interesy narodowe II RP, także na płaszczyźnie bezpieczeństwa ekonomicznego. Zarządzona prawnie blokada gospodarcza Polski przez Niemcy trwała 2 lata, od 20 lipca 1920 do 20 lipca 1922 roku (Krasuski, 1962). W literaturze czytamy, że „ograniczenie przez rząd niemiecki wywozu znaczącej liczby ważnych dla gospodarki artykułów przypadło na okres zbrojnych zmagañ Polski z jej wschodnim sąsiadem, co jeszcze bardziej umacniało koła rządzące Niemiec w przekonaniu o skuteczności podjęcia tej decyzji” (Łuczak, 1988, s. 166). W rzeczywistości należy zgodzić się z K. Błahutem (1975), który zauważył, że próby zakrojonej na szeroką skalę blokady gospodarczej II RP przez Niemcy w latach 1920 i 1921 miały niewielkie szanse powodzenia. W Polsce wypracowano kanały zaopatrzenia w produkty objęte niemieckimi zakazami wywozowymi. W środowisku polskiego MSZ nie brakowało jednocześnie opinii, że już w 1921 roku pozycja Niemiec była na tyle silna, by nie tylko stwarzać zagrożenie dla bezpieczeństwa i interesów narodowych II RP, ale również wywierać realny wpływ na ważne sprawy międzynarodowe w Europie.

Panowało przekonanie, że „odrodzenie Niemiec postępuje niesłychanie szybkim i nadspodziewanym wprost tempem. (...) Jeden z najpoważniejszych czynników politycznych w Europie, którego wpływy uwidaczniają się nawet w wewnętrznych konferencjach mocarstw Ententy. (...) Wpływy niemieckie zaszły bardzo daleko i są znacznie większe od naszych” (Protokół nr 36). Należy zatem polemizować ze stanowiskiem wyrażonym w literaturze, że państwa Ententy ze szczególnym wysiłkiem troszczyły się o osłabienie Niemiec, kosztem na przykład utrwalenia niepodległości nowo powstałych demokracji w Europie Środkowej czy w regionie nadbałtyckim (Kozłowski, 2008). Państwa Ententy nie były jednomyślne w swoich interesach i stosunkach międzynarodowych, kierując się w wielu punktach odmiennymi stanowiskami zarówno w odniesieniu do Niemiec, Rosji Sowieckiej, jak i mocarstw zachodnich. Skuteczność działań służących osłabianiu Niemiec w każdym razie pozostawała na niezadowalającym poziomie, jeśli uwzględnić oceny zaprezentowane przez polityków reprezentujących struktury decyzyjne polskiego MSZ. W literaturze dodano, że lata 1918-1921, mimo przegranej I wojny światowej, cechowały się w przypadku działań Niemiec szczególną aktywnością w dziedzinie polityki rewizjonistycznej, godzącej zwłaszcza w bezpieczeństwo II RP (Sobczak, 1973).

Problematyka Rosji Sowieckiej jako istotne zagadnienie dla polityki zagranicznej II RP w 1921 roku

Ze względu na podpisanie i przyjęcie traktatu ryskiego, kończącego wojnę polsko-bolszewicką, ważnym kierunkiem polskiej polityki zagranicznej w procesie poprawy ochrony bezpieczeństwa narodowego II RP w 1921 roku pozostawała Rosja Sowiecka. W ocenie prowadzonej przez Polskę polityki wschodniej, ukierunkowanej w szczególności na stosunki z Rosją sowiecką, w kręgu MSZ pod koniec sierpnia 1921 roku dominowało przekonanie o nieskuteczności wysiłków polskich co do ewentualnej izolacji Rosji sowieckiej na arenie międzynarodowej i przełamania dążeń tego państwa do ponownego zagrożenia bezpieczeństwa II RP. Ocena okazała się zresztą trafna, bo już w 1922 roku Rosja sowiecka została oficjalnie uznana jako państwo przez Wielką Brytanię, a w rok później przez Francję. W 1922 roku Sowieci zawarli ponadto układ w Rapallo z Niemcami. Naczelnik Wydziału Wschodniego MSZ, Juliusz Łukasiewicz, przedstawił podczas konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 29 sierpnia 1921 roku stanowisko, że istotnym powodem tego stanu rzeczy były rozbieżności w koncepcjach prowadzenia polityki wschodniej akcentowane wśród polityków oraz wojskowych. Co więcej, w ocenie dyplomaty reemigracja z Rosji sowieckiej postępowała opieszale, przy braku wykonania wszystkich klauzul traktatu ryskiego, co obniżało prestiż państwa polskiego na arenie międzynarodowej. Korzystnym czynnikiem dla bezpieczeństwa Polski oraz położenia geopolitycznego państwa był jednak fakt, że „niebezpieczeństwo [militarne] ze strony Rosji, dziś już bezwarunkowo przestało istnieć” (Protokół nr 36).

Wobec prób normalizacji stosunków polsko-rosyjskich dostrzeżono strategiczny kierunek rozwoju polityki handlowej II RP w postaci konieczności włączenia Wolnego Miasta Gdańska do handlu z Rosją sowiecką. Postulowano możliwość transportu towarów Wisłą w stronę Gdańska na potrzeby wzajemnych stosunków handlowych oraz poparcie propozycji włączenia Wolnego Miasta do strefy wolnego handlu. Naczelnik Wydziału Ekonomicznego MSZ, Wacław Olszewicz, przedstawił postulat uczynienia z miasta portu w handlu polsko-rosyjskim na wzór funkcjonowania Kopenhagi, jako portu, z którego Duńczycy i Anglicy prowadzili zintensyfikowaną wymianę handlową z Rosjanami. MSZ miało jednocześnie sprzyjać zmianie charakteru gdańskiego portu z ośrodka dotychczas głównie importowego na eksportowy w odniesieniu do polskich towarów w handlu zagranicznym (Protokół nr 37). Należy ocenić, że postulaty wydawały się o tyle zrozumiałe, że Gdańsk, mimo zachowania niemieckiego prawodawstwa i urzędzeń społecznych, „gospodarczo zależał jednak od zaplecza polskiego. Obroty handlowe, dokonywane przez Polskę w Gdańsku, decydowały o zamożności Wolnego Miasta. (...) Należało ono do polskiego obszaru celnego” (Skubiszewski, 2011, s. 261). Postulatem służącym poprawie bezpieczeństwa ekonomicznego II RP stało się również pozyskiwanie kapitałów obcych, zwłaszcza waluty angielskiej i francuskiej, a dodatkowo marki niemieckiej, w celu ekspansji gospodarczej i zdynamizowania polsko-rosyjskich stosunków handlowych (Protokół nr 36).

W dokumencie pojawił się zapis, że polityka zagraniczna II RP musi być dostosowana do możliwości finansowych odrodzonego państwa polskiego. W celu poprawy bezpieczeństwa ekonomicznego Polski proponowano interesujące rozwiązanie w postaci zwiększenia nakładów finansowych na propagandę i działania wize-

runkowe służące stworzeniu przekonania wśród polityków zachodnich o silnej pozycji ekonomicznej II RP. W ocenie przedstawicieli polskiego MSZ: „w ten sposób dałoby się w następstwie uzyskać większe kredyty na najistotniejsze potrzeby MSZ” (Protokół nr 36). Na potrzebę zorganizowania trwałych działań propagandowych dla celów MSZ wskazywano już podczas konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 27 czerwca 1921 roku, gdzie Naczelnik Wydziału Prasowego MSZ, Józef Wasowski, wskazywał w dosadny sposób, że: „brak zupełny propagandy jest z punktu widzenia interesów państwa przestępstwem. Mają ją Niemcy, mają Czesi, mają nawet Litwini, my jedni tylko jesteśmy jej całkowicie pozbawieni. A jednak łatwo byłoby przekonać świat, gdyby starano się to uczynić. Np. konferencją prasy, urządzoną przez Prezydenta Witosa przy udziale ministrów” (Protokół nr 33).

Szkodliwym czynnikiem dostrzeżonym przez MSZ w ocenie stosunków polsko-rosyjskich i bezpieczeństwa II RP pozostawało oddziaływanie nasilonej, oszczerczej akcji komunistycznej przeciwko Polsce na arenie międzynarodowej. Sowieci wykorzystywali prasę, dyskredytując działania Polaków, głównie posługując się obszerniejszymi artykułami i współdziałając w ich finansowaniu z Niemcami. Przy współpracy rosyjsko-niemieckiej publikowano serie artykułów wskazujących na aneksjonistyczną, militarystyczną i imperialistyczną politykę II RP wobec Górnego Śląska, a także prześladowania mniejszości narodowych w Polsce. Pobyt Naczelnika Państwa, Józefa Piłsudskiego, w Paryżu w lutym 1921 roku przedstawiono w prasie komunistycznej, jako formę przygotowania Polski do wojny przeciwko Rosjanom i Niemcom. Analizując działania sowieckie w poszczególnych państwach europejskich, strona polska wykazała istotną rolę komunistycznej propagandy prasowej. Źródłem wielu informacji o antypolskim wydzwisku w Europie Wschodniej oraz dalej w przekazie docierającym na Bałkany i do Turcji był ponadto tygodnik „Swit”, który wydawano w Wiedniu od czerwca 1919 roku z inicjatywy Związku Socjalistów Polskich w Wiedniu. Tygodnik wychodził po polsku, zawierając wiele broszur propagandowych z odwołaniami do sprawy robotniczej i krytyką rzekomego wyzysku mas społecznych w Polsce (Pietrzak-Pawłowska, Piwarski, 1960). W czasopiśmie zamieszczano artykuły oraz wzmianki zawierające krytykę państwowości polskiej, odnoszące się do walk partyjnych w kraju i krytyki osoby Naczelnika Państwa (Protokół nr 23).

Niejako na marginesie prezentowanych rozważań warto wspomnieć, że interesującym aspektem polskiej polityki zagranicznej, pozostającym w korespondencji do spraw sowieckich, było analizowanie sytuacji międzynarodowej w części regionów azjatyckich. W kontekście bezpieczeństwa i pozycji międzynarodowej państwa polskiego najważniejsze znaczenie przypisywano próbom politycznego zbliżenia między Rosją Sowiecką a Turcją. Należy pamiętać, że potrzeba normalizacji relacji rosyjsko-tureckich miała miejsce już po podpisaniu traktatu brzeskiego dnia 3 marca 1918 roku, regulującego wycofanie Rosji z działań na froncie I wojny światowej. Traktat pokojowy został poszerzony o układ rosyjsko-turecki, dając podstawy pod rozwój nowych stosunków między wymienionymi państwami (Materski, 1994). Podstawy kooperacji wojskowej zostały ustalone z kolei na mocy układu z dnia 27 października 1920 roku (Protokół nr 23). W 1921 roku po ociepleniu relacji oba państwa dążyły do ustabilizowania przebiegu swoich granic w szczególności na Zakaukaziu (Wiśniewski, 2013).

Polska dyplomacja i wywiad wojskowy obserwowały dążenia niepodległościowe narodów zakaukaskich, zwłaszcza Gruzinów, Ormian i Tatarów, postrzegając je w charakterze czynników osłabiających wewnątrznie Rosję Sowiecką, z korzyścią dla bezpieczeństwa II RP. Z zachowanych archiwaliów wynika, że uzupełniającym zadaniem MSZ w 1921 roku pozostawała obserwacja stosunków na Syberii z uwagi na stwierdzenie silnie rozbudowanego patriotyzmu lokalnego oraz tendencji separatystycznych przeciwko komunistycznej ideologii Rosji Sowieckiej (Protokół nr 26). Przejawem zainteresowania strony polskiej były rozważania na temat wsparcia idei prometejskiej, mającej wyraźnie antysowiecki charakter (I. Chainskiy, 2016).

Treść protokołów a spojrzenie na wybrane sprawy związane z Czechosłowacją

W ocenie MSZ ważnym kierunkiem polityki zagranicznej II RP w 1921 roku pozostawały wysiłki zmierzające do normalizacji stosunków z Czechosłowacją. Podczas konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 8 marca 1921 roku w referacie Naczelnika Wydziału Środkowo-Europejskiego MSZ, Jerzego Dzieduszyckiego, pojawiło się przekonanie o niekorzystnych dla państwa polskiego przemianach wewnątrz Czechosłowacji w związku z działaniami oraz rozłamem w najliczniej reprezentowanym politycznie obozie socjaldemokratycznym. Przykładem takiej zmiany było powołanie przez lewicowych socjaldemokratów w połowie maja 1921 roku Komunistycznej Partii Czechosłowacji, która w parlamencie dysponowała 22 posłami oraz 5 senatorami. Zalegalizowana działalność czechosłowackich komunistów przypadła na okres „radyzacji nastrojów społecznych oraz utrzymujących się napięć narodowościowych” (Miszewski, 2002, s. 86). W Czechosłowacji, zwłaszcza z względu na ocenę stosunków polsko-sowieckich, zaczęto mocniej kwestionować trwałość wschodniej granicy Polski i zarazem poddawać krytyce wschodnią politykę państwa polskiego (Krasuski, 2007). Można ocenić, że stanowiło to kolejny czynnik osłabiający możliwość porozumienia II RP i Czechosłowacji w trudnym dla obu państw położeniu geopolitycznym w 1921 roku. Kwestie sporne w stosunkach polsko-czeskich stanowiły istotny element wpływający na politykę zagraniczną II RP w 1921 roku.

Czynnikiem osłabiającym potencjał polsko-czechosłowackich relacji i bezpieczeństwa II RP było również ignorowanie przez rząd Czechosłowacji ruchu komunistycznego. W ocenie zaprezentowanej przez Dzieduszyckiego należało pisać nawet o popieraniu przez czechosłowacki rząd ruchu komunistycznego wśród mniejszości narodowych w celu „przeciwstawienia tych mniejszości sąsiadom Czechosłowacji, zwalczającym zasadniczo prąd bolszewicki, a w następstwie związanie tych elementów z Republiką” (Protokół nr 23).

Podczas konferencji wskazano jednocześnie na okoliczności narodowego spisu ludności, który odbył się w Czechosłowacji w dniach 16-21 lutego 1921 roku. W czasie spisu dochodziło do zastraszania ludności polskiej z przyznanej Czechosłowacji części Śląska Cieszyńskiego przez komisarzy spisowych i gróźb represjonowania tych osób, które zdecydowałyby się podać narodowość polską (Protokół nr 23). W literaturze podkreśla się, że polityka represjonowania mniejszości polskiej była częstym środkiem wywierania przez Czechosłowację politycznego nacisku na

władze II RP. Nierzadkie pozostały sytuacje zwalniania z pracy polskich robotników w czechosłowackich fabrykach czy nawet wydaleń członków polskiej mniejszości do polskiej części Śląska Cieszyńskiego (Miszewski, 2002). Władze Czechosłowacji represjonowały mniejszość polską i traktowały aktywność grupy polskojęzycznej, jako destabilizującą bezpieczeństwo państwa w podobnej mierze, co działania grup niemieckojęzycznych czy ludności węgierskiej (Żelazny, 2015, 2016).

Polski MSZ zaalarmował, że w związku z organizacją spisu narodowego na wysokie grzywny skazano szereg osób narodowości polskiej, których oskarżono o wypełnianie arkuszy spisowych za inne osoby. W rezultacie represji polski MSZ wysłał notę dyplomatyczną do Poselstwa Czechosłowackiego w Warszawie, w której znalazła się krytyka zaostrenia stosunków polsko-czechosłowackich na pograniczu na skutek taktyki stosowanej przez czeskie władze przy spisie narodowościowym (Protokół nr 24). Powyższe działania godziły w bezpieczeństwo społeczne II RP z powodu osłabienia ochrony mniejszości polskiej zamieszkującej Czechosłowację.

Pomimo trudności i napięć we wzajemnych stosunkach Czechosłowacja, jako sąsiad Polski, znalazła się w grupie państw, z którymi w ocenie MSZ należało w pierwszej kolejności poszukać porozumienia i stabilizacji stosunków politycznych. Podczas konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 29 sierpnia 1921 roku Przewodniczący, Kajetan Dzierżykraj-Morawski, wyraził przekonanie o konieczności zaprzestania przez rząd II RP polityki negocjowania decyzji Rady Ambasadorów w sprawie podziału Śląska Cieszyńskiego. Stanowisko protestacyjne polskiego rządu ocenił jako motywowane wyłącznie względami uczuciowymi, szkodzące możliwości wypracowania porozumienia z Czechami i zagrażające polskim interesom i bezpieczeństwu ziem Galicji Wschodniej (Małopolski Wschodniej). Postulat normalizacji relacji z Czechosłowacją uznano za konieczny, mając na uwadze dominującą tendencją w polityce MSZ, którą oceniono, jako „nieprzewidywającą w określonej przyszłości oparcia, ani o Rosję, ani o Niemcy” (Protokół nr 36). Możliwość normalizacji stosunków z Czechami i potencjalny sojusz polsko-czechosłowacki oceniono również w następującym stanowisku: „Stanowią oni cenny element techniczny, który wobec łatwości zwłaszcza polonizowania się, można by przeciwstawić Niemcom, gdyby pracowali ręka w rękę z nami” (Protokół nr 36).

Uchylenie się rządu polskiego od dającej się zauważyć w Pradze chęci zbliżenia polityczno-wojskowego z Warszawą określono szkodliwym dla realizacji polskich interesów narodowych także podczas konferencji z dnia 20 czerwca 1921 roku. Podczas konferencji przekazano informację o czeskim dementi rzekomego poparcia udzielonego przez Czechosłowację Niemcom w sprawie wyników plebiscytu na Górnym Śląsku. W dementi czeskiego rządu zaakcentowano stanowisko, że „przyznanie okręgu przemysłowego Niemcom godziłoby w najżywotniejsze interesy czeskie” (Protokół nr 32). Innym przejawem aktywności Czechów w próbach zbliżenia z Polską była złożona w 1921 roku propozycja szefa wywiadu wojskowego, którym był Čeněk Haužvic, nawiązania kontaktów między służbami wywiadowczymi obu państw. Na propozycję wywiad wojskowy II RP odpowiedział jednak negatywnie (Ćwięk, 2009).

W polityce zagranicznej II RP w 1921 roku ukierunkowanej na relacje z Czechosłowacją należy uwydatnić ponadto znaczenie wydarzenia, jakim było podpisanie tzw. paktu Skirmunt-Beneš (od nazwisk polskiego ministra spraw zagranicznych, Konstantego Skirmunta oraz premiera i ministra spraw zagranicznych Czechosłowacji, Edvarda Beneša). K. Skirmunt jest postrzegany jako jeden z inicjatorów uregulowania pokojowych stosunków między Polską a Czechosłowacją w 1921 roku (Faryś, 1992; Nowinowski, 2005). Dnia 6 listopada 1921 roku na spotkaniu obu polityków w Pradze przyjęto wspólne zobowiązanie państw, co do neutralności na wypadek konfliktu jednego z nich ze stroną trzecią. Państwo czechosłowackie zobowiązało się do braku ingerencji w polskie sprawy w regionie Galicji Wschodniej, natomiast Polacy potwierdzili swoje neutralne stanowisko odnośnie działań praskiego rządu w sprawach Słowacji oraz Ukrainy Zakarpackiej. Pakt rozszerzono o tzw. umowę Piltza (od nazwiska polskiego dyplomaty i posła Erazma Piltza) w celu uregulowania spornych stanowisk obu krajów w sprawach Spisza, Orawy i Śląska Cieszyńskiego. Pakt Skirmunt-Beneš jest traktowany przede wszystkim jako sukces polskiej dyplomacji polityki zagranicznej w ostatnich miesiącach 1921 roku. Z drugiej strony, pakt ostatecznie nie został ratyfikowany ze względu na polsko-czeski spór o Jaworzynę. Egzekwowanie pokojowych rozstrzygnięć z końca 1921 roku okazało się zresztą niemożliwe w realizacji stosunków między Warszawą a Pragą w późniejszych latach (Gawron, 2004).

Protokoły jako źródło informacji o polityce zagranicznej II RP wobec Turcji, Japonii i Stanów Zjednoczonych w 1921 roku

W ocenie polskiego MSZ należało dokładniej rozpoznać rosnące wpływy komunizmu na Bliskim Wschodzie, czy polskim aspiracjom rozwinięcia relacji z Turcją i Japonią. Strona polska, rozważająca możliwość zbliżenia politycznego z Turcją, bezpośrednio interesowała się treścią układów turecko-bolszewickich, które wiązały się z daleko idącą koordynacją polityki tureckich kemalistów z polityką sowiecką na Bliskim Wschodzie. Trudno nie zgodzić się ze stanowiskiem, zgodnie z którym o ile kwestia turecka nie stanowiła w polskiej myśli polityczno-wojskowej problemu centralnego na początku lat 20. XX wieku, o tyle dla dyplomacji i wywiadu II RP szczególnie ważna pozostawała problematyka stanowiska Turcji w sprawie Rosji Sowieckiej i wzajemnych relacji wymienionych państw (Gierowska-Kałuża, Kornat, 2014). W ocenie MSZ Rosja Sowiecka nie zamierzała „zrzec się na serio swej polityki przewrotowej, zwłaszcza na Wschodzie” (Protokół nr 31).

Przejawem wzmocnienia pozycji Turcji na arenie międzynarodowej był także wzrost sympatii dla tego państwa ze strony państw muzułmańskich na Bliskim Wschodzie (Protokół nr 31). Strona polska wskazała również na znaczenie przymierza turecko-afgańskiego, zawartego w Moskwie dnia 1 marca 1921 roku. Odnotowano jednocześnie sprzeciw brytyjski wobec naruszenia równowagi po I wojnie światowej w postaci wzrostu regionalnego znaczenia Turcji kosztem państw bałkańskich i Rosji Sowieckiej. Przymierze turecko-afgańskie godziło w interesy brytyjskie w Indiach z uwagi na zagrożenie konfliktem afgańsko-indyjskim (Protokół nr 29). Można sądzić, że pogłębienie turecko-sowieckich kontaktów zagrażało polskim interesom w dziedzinie nawiązania i rozwinięcia współpracy politycznej oraz wy-

wiadowczej z Turcją, prowadzeniu akcji prometejskiej czy rozszerzeniu polskich wpływów na Półwyspie Bałkańskim oraz na Bliskim Wschodzie (Ciechanowski, Dubicki, 2004).

Z kolei w odniesieniu do zainteresowania rozwinięciem stosunków z Japonią, w ocenie polskiego MSZ istniała szansa zbliżenia Warszawy z Tokio, co było szansą na skuteczniejszą ochronę bezpieczeństwa Polski przed szerzej rozumianym zagrożeniem ze strony Rosji Sowieckiej. Japonia miała już od początku lat 20. XX wieku dążyć do tego, aby „znaleźć czynnik biały do uporządkowania Rosji” (Protokół nr 26). Wśród potencjalnych sojuszników znalazły się Niemcy i Polska, w czym MSZ upatrywało szansy pogłębienia relacji polsko-japońskich z nadaniem ewentualnemu porozumieniu antysowieckiego charakteru (Protokół nr 26). Należy pamiętać, że w analizowanym czasie możliwość bardziej rozwiniętych kontaktów polsko-japońskich była efektem wysłania do Warszawy przez japoński resort spraw zagranicznych swojego przedstawiciela dyplomatycznego w randze attaché wojskowego. W maju 1921 roku funkcję objął Yamawaki Masataka, prawie 9 miesięcy po wysłaniu do Tokio przez Polskę swojego przedstawiciela dyplomatycznego (Pałasz-Rutkowska, 2014). Należy sądzić, że to strona polska zabiegała w pierwszej kolejności o rozwój relacji z Japonią, a nie odwrotnie, co jest ważnym wnioskiem odnośnie dążeń polskiego MSZ w sprawie nawiązania i rozwoju relacji zagranicznych z Japonią.

Osobnym przedmiotem zainteresowania polskiego MSZ pozostawały Stany Zjednoczone i ewentualne korzyści możliwe do osiągnięcia przez Polskę, zważywszy na polskie zabiegi dyplomatyczne o względy Amerykanów. W ocenie resortu spraw zagranicznych II RP jednym z postulatów amerykańskiej polityki zagranicznej w 1921 roku pozostawało dążenie do stabilizacji stosunków politycznych i uzdrowienia życia gospodarczego w Europie. Możliwości wzmocnienia bezpieczeństwa Polski dopatrywano się także w sentymencie okazywanym przez Amerykanów i otwartości na współpracę nie tylko z Wielką Brytanią, ale również z Polską oraz Francją. Należy jednak krytycznie odnieść się do wzmianek w dokumentach, które mogą świadczyć o rzekomo istotnych możliwościach dyplomatycznych Polaków w relacji z Amerykanami w tym czasie. Relacje Stanów Zjednoczonych z Wielką Brytanią, Francją i Sowietami miały większy ciężar gatunkowy, będąc ukierunkowane na dużej mierze na aspekt gospodarczy. Warto odnieść się do ocen wyrażonych przez samych przedstawicieli polskiego MSZ jeszcze w styczniu 1919 roku, z których wynikało, że Stany Zjednoczone były państwem wyraźnie oponującym przeciwko idei silnej Polski jako czynnika skutecznej walki z bolszewizmem. Idea miała znajdować uznanie w analizowanych latach jedynie wśród polityków oraz dyplomatów francuskich (Sprawozdanie sekretarza delegacji warszawskiej dla Tymczasowego Naczelnika Państwa z dnia 7 stycznia 1919 roku).

Między innymi z powyższego względu Stany Zjednoczone zwróciły się dodatkowo w stronę Niemiec z powodu wzrostu eksportu swoich surowców dla przemysłu niemieckiego i w stronę Rosji Sowieckiej z uwagi na wspólne interesy gospodarcze na Dalekim Wschodzie oraz konieczność osłabiania w tym regionie ekspansji Japonii. Amerykanie popierali również rozwój stosunków handlowych między Polską i Niemcami. Z informacji uzyskanych od przedstawiciela dyplomatycznego Stanów Zjednoczonych o nazwisku Castle w sprawie plebiscytu na Gór-

nym Śląsku wynikało z kolei, że „obstawać będzie przy naszej interpretacji rezultatów głosowania, uważając je za sprawiedliwe i odpowiadające brzmieniu traktatu” (Protokół nr 27).

Oceniono jednak, że amerykańskie poparcie dla koncepcji niepodzielności Rosji i idei rosyjskiego panslawizmu może przysporzyć trudności Polsce w realizacji polityki wschodniej, zwłaszcza w kontekście potrzeby umocnienia granicy wschodniej. W ocenie zaprezentowanej w środowisku polskiego MSZ zagrożeniem dla interesów polityki wschodniej II RP pozostawały także pojawiająca się w Stanach Zjednoczonych propozycja przyłączenia Galicji Wschodniej do Ukrainy złączonej federacyjnie z Rosją Sowiecką i sympatyzujące z komunizmem przekazy publikowane w prasie ukraińskiej wydawanej w Stanach Zjednoczonych (Winid, 1991). Według stanu na koniec kwietnia 1921 roku, Amerykanie odmawiali uznania niepodległego statusu republik bałtyckich, tj. Litwy, Łotwy oraz Estonii, co również stanowiło przeszkodę w ewentualnym dyplomatycznym zbliżeniu Polski i Stanów Zjednoczonych w kontekście ewentualnego omawiania spraw z zakresu polskiej polityki bałtyckiej (Protokół nr 27). Szczególne znaczenie zasygnalizowanej trudności wynikało z faktu, iż polskie MSZ od początku lat 20. XX wieku sondowało możliwość zbliżenia z Łotwą, Estonią i Finlandią w celu ewentualnego zawięzania defensywnego sojuszu obronnego przeciwko Rosji Sowieckiej. Strona polska opowiedziała się korzystnie za możliwością powołania sojuszu regionalnego w postaci proponowanego Związku Bałtyckiego. W 1921 roku sojusz państw nadbałtyckich i Polski nie miałby jednak szans uzyskać legitymacji ze strony Stanów Zjednoczonych. Polskie koncepcje federacyjne w regionie Morza Bałtyckiego były paraliżowane przez dyplomację litewską, która wykorzystywała przychylnie dla siebie stanowisko na forum Ligi Narodów (Protokół nr 40; Łossowski, 1996, 1998). Należy bowiem krytycznie uznać, że Polsce zależało w tym okresie historycznym na funkcjonowaniu niepodległych republik bałtyckich stanowiących przeciwwagę dla wzrastającego potencjału Sowietów w tej części Europy. Można wzmiankować również o planach dyplomacji polskiej w kontekście potencjalnego stworzenia sojuszu tzw. Międzymorza.

Warto ponadto dodać, że protokoły z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ są interesującym źródłem świadczącym o fakcie interesowania się przez polską dyplomację amerykańską polityką na Dalekim Wschodzie oraz w regionie Azji Południowo-Wschodniej. Dowodem może być dyskusja przeprowadzona na konferencji z dnia 25 października 1921 roku wokół tematów konferencji waszyngtońskiej, która toczyła się ostatecznie od listopada 1921 roku do lutego 1922 roku (Protokół nr 39). Wśród tematów konferencji znalazły się między innymi rosnąca pozycja Japonii w Azji Południowo-Wschodniej i na Pacyfiku, uregulowanie bezpieczeństwa na Dalekim Wschodzie, a także postanowienie w sprawie redukcji zbrojeń morskich Stanów Zjednoczonych, Japonii, Włoch, Francji i Wielkiej Brytanii (Winid, 1991).

Podsumowanie i wnioski

Przedstawione argumenty pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

1. Protokoły z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ mogą być traktowane jako ważne źródła do analizy istotnych zagadnień z zakresu polityki zagranicznej II RP w 1921 roku.
2. Istotne zróżnicowanie tematów poruszanych w trakcie wspomnianych konferencji to argument przemawiający za tym, że w 1921 roku w polskiej polityce zagranicznej uwzględniano wiele złożonych spraw i kierunków prowadzenia działań, co miało wpływ na kreowanie bezpieczeństwa II RP.
3. Problematyka i zarazem potrzeba wzmocnienia bezpieczeństwa narodowego była ważną przesłanką wyboru i realizacji kierunków polityki zagranicznej II RP w 1921 roku. Zagrożenie ze strony sąsiadów oraz napięte stosunki z takimi państwami, jak Niemcy, Rosja Sowiecka czy Czechosłowacja, determinowały konieczność omówienia i nakreślenia działań politycznych i dyplomatycznych II RP, które omawiano podczas kolejnych konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ.
4. W 1921 roku w środowisku polskiego MSZ zaakcentowano także potrzebę aktywności politycznej i dyplomatycznej w kontekście relacji z Turcją, Japonią, czy Stanami Zjednoczonymi. Waga problematyki pozostawała jednak mniejsza w porównaniu do analizowania spraw niemieckich i rosyjskich.

Przedstawione argumenty przemawiają za słusznością postawionej tezy, zgodnie z którą protokoły z konferencji naczelników Wydziałów Politycznych MSZ mogą stanowić ważne uzupełnienie źródłoznawcze dla badania polskiej polityki zagranicznej w 1921 roku, czyli w początkowym okresie umacniania niepodległej państwowości po I wojnie światowej. Polski resort spraw zagranicznych szczególnie interesował się sytuacją w Niemczech i Rosji Sowieckiej jako dwoma sąsiadami, których działania w największym stopniu determinowały położenie geopolityczne i stan bezpieczeństwa II RP na początku dwudziestolecia międzywojennego. Istotną przesłanką realizacji polityki zagranicznej Polski było dążenie resortu spraw zagranicznych, do wzmocnienia bezpieczeństwa państwa w niestabilnym środowisku międzynarodowym. Normalizacja napiętych stosunków z sąsiadami była kluczowym uwarunkowaniem polityki zagranicznej Polski w 1921 roku. Tylko w ten sposób państwo mogło zainteresować się rozszerzeniem kierunków prowadzonej polityki zagranicznej, między innymi w związku z relacjami z Japonią, Turcją czy Stanami Zjednoczonymi.

Omówione protokoły wnoszą coś nowego do poznania polskiej polityki zagranicznej w okresie umacniania podstaw polskiej państwowości po I wojnie światowej, warto dodać, że niosą one istotną wartość poznawczą. Pozwalają lepiej zrozumieć uwarunkowania polityki zagranicznej II RP w trudnym okresie zawirowań personalnych w resorcie MSZ oraz problemów politycznych w wyborze dominujących działań na arenie międzynarodowej. Wyłania się z nich obraz działań politycznych oraz dyplomatycznych ukierunkowanych w pierwszej kolejności na relacje z sąsiadami w postaci Niemiec, Rosji Sowieckiej oraz Czechosłowacji. Dzięki zaprezentowanej analizie można jednak zrozumieć dodatkowo podstawy zaintereso-

sowania się przez MSZ relacjami w dalszym otoczeniu międzynarodowym. Chodzi zwłaszcza o możliwość rozwoju relacji ze Stanami Zjednoczonymi, Japonią i Turcją w poszukiwaniu korzyści politycznych oraz gospodarczych dla II RP w trudnym okresie umacniania niezależnej państwowości. Niejako na marginesie rozważań prowadzonych w artykule warto wskazać na szczególną rolę sojuszków Polski z Rumunią i Francją w porządkowaniu tematów poruszanych w ramach MSZ w opisywanych latach. Kierunek francuski i rumuński należy uznać za najważniejsze w orientacji polityki zagranicznej II RP w 1921 roku i latach późniejszych. Powyższa problematyka została jednak podjęta w sygnalizowanych już we wstępie opracowaniach, a także częściowo w rozważaniach autora niniejszego artykułu (Landmann, 2017; Landmann, Indem i Grobelny, 2017).

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

1. *Protokół nr 23 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 8 marca 1921 r.*, AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro, teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).
2. *Protokół nr 24 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 8 marca 1921 r.*, AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro, teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).
3. *Protokół nr 26 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 20 kwietnia 1921 r.*, AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro, teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).
4. *Protokół nr 27 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 30 kwietnia 1921 r.*, AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro, teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).
5. *Protokół nr 28 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 9 maja 1921 r.*, AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro, teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).
6. *Protokół nr 29 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 30 maja 1921 r.*, AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro, teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).
7. *Protokół nr 31 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 15 czerwca 1921 r.*, AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro, teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).

8. *Protokół nr 32 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 20 czerwca 1921 r., AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro,teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).*
9. *Protokół nr 33 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 27 czerwca 1921 r., AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro,teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).*
10. *Protokół nr 36 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 29 sierpnia 1921 r., AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro,teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).*
11. *Protokół nr 37 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 6 września 1921 r., AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro,teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).*
12. *Protokół nr 38 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 19 września 1921 r., AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro,teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).*
13. *Protokół nr 39 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 25 października 1921 r., AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro,teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).*
14. *Protokół nr 40 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 27 października 1921 r., AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro,teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ).*

Opracowania

15. Balcerak, W. (1994). Miejsce i rola Polski w systemie wersalskim. W: A. Koryn (red.), *Rola i miejsce Polski w Europie 1914-1957* (74-81). Warszawa: Instytut Historii PAN.
16. Balcerak, W. (1999). Polska w gronie sąsiadów. W: A. Koryn (red.), *Odrodzona Polska wśród sąsiadów 1918-1921* (11-25). Warszawa: Instytut Historii PAN.
17. Balcerak, W. (2012). U źródeł sojuszu polsko-rumuńskiego. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 13(1-2), 275-284.
18. Błahut, K. (1975). *Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze w latach 1919-1939*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
19. Bułhak, H. (2008). Dokumenty dotyczące wojskowego sojuszu polsko-rumuńskiego 1921-1931. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 53, 41-51.
20. Bułhak, H. (1973a). Materiały do dziejów sojuszu polsko-rumuńskiego w latach 1921-1931. *Studia Historyczne*, 3, 419-430.
21. Bułhak, H. (1973b). Początki sojuszu polsko-rumuńskiego i przebieg rokowań o konwencję wojskową w latach 1919-1921. *Dzieje Najnowsze*, 3, 21-52.

22. Chainski, I. (2016). Z historii rywalizacji polsko-radzieckiej. Warunki prowadzenia akcji prometejskiej w Turcji w latach 1921-1932. W: I. Kończak, M. Woźniak-Bobińska (red.), *Ciągłość i zmiana w świecie islamu* (24-34). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
23. Ciałowicz, J. (1971). *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921-1939*. Warszawa: PWN.
24. Ciecchanowski, J.S., Dubicki, S. (2004). Turcja. W: T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej (327). Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
25. Czubiński, A. (2000). *Ewolucja systemu politycznego w Polsce w latach 1914-1998, t. 1. Odbudowanie niepodległego państwa i jego rozwój do 1945 r., cz. 1. Zbiór studiów*. Poznań: Terra.
26. Cwiąg, H. (2009). *W tajnej służbie II Rzeczypospolitej. Wywiad polski wobec Niemiec w latach 1918-1939*. Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza.
27. Eberhardt, P. (2011). Linia Curzona jako wschodnia granica Polski. Geneza i uwarunkowania polityczne. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 46, 127-158.
28. Essen, A. (1992). *Polska a Mała Ententa 1920-1934*. Kraków-Warszawa: PWN.
29. Faryś, J. (1992). Konstancy Skirmunt (11 VI 1921 – 6 VI 1922). W: J. Pajewski (red.), *Ministrowie spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej* (81-82). Szczecin: Polskie Pismo i Książka.
30. Gawron, K. (2004). Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1918-1939 jako przyczynek do badań nad konfederacją polsko-czechosłowacką 1939-1943. W: P. Tomaszewski (red.), *Wiek XX. Studia z historii myśli politycznej i idei* (59-60). Toruń: Adam Marszałek.
31. Gierowska-Kałuża, J., Komat, M. (2014). Turcja w koncepcjach polskiego Sztabu Generalnego w okresie Konferencji Lozańskiej (1922-1923). Nieznane memorandum Tadeusza Schaetzla. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 2, 25.
32. Goclon, J. (2013). Ustrój Rady Ministrów, ministerstw i system kontroli resortowej w Polsce w latach 1918-1928. *Folia Iuridica Wratislaviensis*, 1, 60.
33. Kamiński, M.K. (2003). *Konflikt polsko-czeski 1918-1921*. Warszawa: Neriton-Institut Historii PAN.
34. Kamiński, M.K. (1998). Stosunki polityczne pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką (koniec lipca-grudzień 1920 r.). *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 33, 96.
35. Kamiński, M.K., Zacharias, M.J. (1998). *Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939*. Warszawa: LTW.
36. Kołakowski, P. (2007). *Między Warszawą a Pragą. Polsko-czechosłowackie stosunki wojskowo-polityczne 1918-1939*, Warszawa: Bellona.
37. Koryn, A. (1991) (red.), *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe*. Warszawa: Instytut Historii PAN.
38. Koryn, A. (1999). *Odrodzona Polska wśród sąsiadów 1918-1921*. Warszawa: Instytut Historii PAN.

39. Kozłowski, A.R. (2008). Rok 1918 – niezapomniany pokój brzeski. W: P. Eberhardt (red.), *Problematyka geopolityczna ziem polskich* (178). Warszawa: PAN.
40. Krasuski, J. (1985). *Między wojnami. Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej*. Warszawa: PIW.
41. Krasuski, J. (1962). *Stosunki polsko-niemieckie 1919-1925*. Poznań: Instytut Zachodni.
42. Krasuski, J. (2007). *Tragiczna niepodległość Polski 1918-1947*. Toruń: Adam Marszałek.
43. Kukułka, J. (1970). *Francja a Polska po traktacie wersalskim (1919-1922)*. Warszawa: Książka i Wiedza.
44. Labuda, B. (1974). *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
45. Landmann, T. *Relacje polsko-łotewskie i polsko-estońskie w latach 1919-1921 w kontekście zagrożenia sowieckiego – wybrane przejawy* (w druku).
46. Landmann, T. (2017). Złe i dobre strony współpracy wywiadowczej Polski i Rumunii w ocenie oddziału II SG WP. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, 4, 41-54.
47. Landmann, T. *Znaczenie sporu polsko-litewskiego dla bezpieczeństwa II RP w latach 1919-1922 – wybrane przejawy, cz. 1* (w druku).
48. Landmann, T. *Znaczenie sporu polsko-litewskiego dla bezpieczeństwa II RP w latach 1919-1922 – wybrane przejawy, cz. 2* (w druku).
49. Landmann, T., Indem, A., Grobelny, Z. (2017). Znaczenie polsko-francuskiej współpracy informacyjno-wywiadowczej w drugiej połowie lat 30. XX w. dla bezpieczeństwa II RP. W: M. Kopczewski, D. Sienkiewicz (red.), *Edukacja warunkiem bezpieczeństwa w XXI w. Bezpieczeństwo publiczne wczoraj i dziś* (607-623). Koszalin: Centrum Szkolenia Sił Powietrznych.
50. Łossowski, P. (2007). *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918-1939-1945*. Warszawa: Neriton-Instytut Historii PAN.
51. Łossowski, P. (1996). *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*. Warszawa: Książka i Wiedza.
52. Łossowski, P. (1998). Polityka II Rzeczypospolitej wobec państw sąsiednich. *Niepodległość i Pamięć*, 5/4, 43-56.
53. Łossowski, P. (1966). *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918-1920*. Warszawa: Książka i Wiedza.
54. Łuczak, Cz. (1988). *Od Bismarcka do Hitlera. Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze*. Poznań: Oficyna Historii XIX i XX Wieku.
55. Mackiewicz, M. (2012). Wilno – kwestia sporna. Dyplomacja II RP wobec polityki rządu kowieńskiego w latach 1918-1920. *Acta Erasmiiana*, 4, 73-88.
56. Materski, W. (1994). *Georgia rediviva. Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918-1921*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
57. Materski, W. (2005). *Na widecie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918-1943*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
58. Miszewski, D. (2002). *Aktywność polityczna mniejszości polskiej w Czechosłowacji w latach 1920-1938*. Toruń: Adam Marszałek.

59. Mojak, R. (1996). Ewolucja polskiego konstytucjonalizmu w okresie II Rzeczypospolitej. W: A. Korobowicz (red.), *Zarys dziejów konstytucjonalizmu polskiego* (ss. 58-63). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
60. Nowak, A. (2009). Walka o granice: 1918-1921. W: P. Machcewicz, K. Persak (red.), *Polski wiek XX. Dwudziestolecie (73-102)*. Warszawa: Bellona.
61. Nowak-Kielbikowa, M. (1998). *Konstanty Skirmunt. Polityk i dyplomata*. Warszawa: Neriton.
62. Nowak-Kielbikowa, M. (1975). *Polska-Wielka Brytania w latach 1918-1923. Kształtowanie się stosunków politycznych*. Warszawa: PWN.
63. Nowinowski, S. (2005). *Konstatacje i nadzieje. Dyplomacja czechosłowacka wobec kwestii bezpieczeństwa zbiorowego w Europie (1919-1925)*. Toruń: Adam Marszałek.
64. Pajewski, J. (2007). *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1926*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
65. Pałasz-Rutkowska, E. (2014). The Making of a European Friend. In: E. Dawley, T. Hon, T. Minohara (Eds.), *The Decade of the Great War: Japan and the Wider World in the 1910s*. (240). Boston-Leiden: Brill.
66. Pietrzak-Pawłowska, I., Piwarski, K. (1960). *Historia najnowsza Polski*. Warszawa: PWN.
67. Pilarski, S. (2008). *Zarys stosunków polsko-czechosłowackich 1918-1933*. Toruń: Mado.
68. Samsel, A. (2014). Rumunia w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1939. Zarys problematyki. W: H. Walczak, E. Wieruszewska-Calistru i A.-L. Marcu (red.), *Wielowiekowe bogactwo polsko-rumuńskich związków hi-storycznych i kulturowych* (ss. 144-160). Suceava: Związek Polaków w Rumunii.
69. Sierpowski, S. (2002). Litewsko-polski „stan wojny” w świetle Paktu Ligi Narodów. W: W. Mędrzecki (red.), *Spoleczeństwo, państwo, modernizacja (71-80)*. Warszawa: Instytut Historii PAN.
70. Skóra, W. (2018). Pierwszy okres istnienia polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych 1918-1921. Koncepcje, organizacja, kadry. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 1, 227-231.
71. Sobczak, J. (1973). *Propaganda zagraniczna Niemiec weimarskich wobec Polski*. Poznań: Instytut Zachodni.
72. Solarz, M.W. (2014). Polska – kilka uwag na temat rozwoju granic, spójności terytorium i zmian położenia geopolitycznego w latach 1667-2014. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 17, 170-172.
73. Szczepanik, K. (2014a). Ministerstwo Spraw Zagranicznych 1918-1945. Początki instytucjonalne. Rozwiązania prawne, warunki działania, kadry. W: P. Długołęcki, K. Szczepanik (red.), *Ministerstwo Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej (36-37)*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
74. Szczepanik, K. (2014b). Struktury organizacyjne MSZ w latach 1918-1945. Centrala i placówki. W: P. Długołęcki, K. Szczepanik (red.), *Ministerstwo Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej* (s. 16). Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
75. Szeremietiew, R. (1994). *Czy mogliśmy przetrwać. Polska a Niemcy w latach 1918-1939*. Warszawa: Bellona.

76. Tebinka, J. (1998). *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939-1945*. Warszawa: Neriton.
77. Walczak, H. (2008). *Sojusz z Rumunią w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1931*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
78. Wandycz, P.S. (1986). *Polska a zagranica*. Paryż: Instytut Literacki.
79. Wandycz, P.S. (1988). *Z dziejów dyplomacji*. Londyn: Polonia.
80. Winid, B. (1991). *W cieniu Kapitolu. Dyplomacja polska wobec Stanów Zjednoczonych Ameryki 1919-1939*. Warszawa: PoMOST.
81. Wiśniewski, R. (2013). Przemiany terytorialne państwa rosyjskiego – aspekt historyczno-polityczny. W: P. Eberhardt (red.), *Studia nad geopolityką XX wieku* (375). Warszawa: PAN.
82. Wołos, M. (2009). Szkic o polskiej polityce zagranicznej w międzywojennym dwudziestoleciu. W: P. Machniewicz, K. Persak (red.), *Polski wiek XX. Dwudziestolecie* (199). Warszawa: Bellona.
83. Wroniak, Z. (1963). *Sprawa polskiej granicy zachodniej w latach 1918-1919*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
84. Żelazny, K. (2016). Status prawny mniejszości narodowych na obszarze Czech w byłej Republice Czechosłowacji w latach 1918-1992. *Miscellanea Historico-Iuridica*, 15(1), 120-121.

Dokumenty publikowane

85. *Historyczne posiedzenie konferencji londyńskiej. Treść propozycji niemieckich*, „Goniec Śląski” nr 51 z dnia 4 marca 1921 roku.
86. Kołodziej, E., Willaume, M.J. (2014) (oprac.), *Z tajnych biuletynów MSZ II Rzeczypospolitej. Rumunia, państwa naddunajskie i bałkańskie w latach międzywojennych*. Lublin-Warszawa: Wydawnictwo UMCS.
87. Labuda, G., Leczyk, M., Łossowski, P. (1995). *Historia dyplomacji polskiej, t. 4 (1918-1939)*. Warszawa: PISM.
88. Notatka przedstawicielstwa rządu w Bernie dla MSZ o brytyjskiej polityce wobec Polski z dnia 14 stycznia 1919 roku. W: S. Dębski (2016) (red.), *Polskie dokumenty dyplomatyczne styczeń-maj 1919* (61). Warszawa: PISM.
89. Notatka sekretarza Tymczasowego Komitetu Rządzącego we Lwowie dla KNP w Paryżu z dnia 20 grudnia 1918 roku. W: S. Dębski (2016) (red.), *Polskie dokumenty dyplomatyczne listopad-grudzień 1918* (311-312). Warszawa: PISM.
90. Skubiszewski, K. (2011). Artykuły, przemówienia, wywiady. W: R. Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu* (261). Warszawa: PISM.
91. Sprawozdanie sekretarza delegacji warszawskiej dla Tymczasowego Naczelnika Państwa z dnia 7 stycznia 1919 roku. W: S. Dębski (2016) (red.), *Polskie dokumenty dyplomatyczne styczeń-maj 1919* (25-26). Warszawa: PISM.
92. Wniosek Paderewskiego do Rady Ministrów z 27 stycznia 1919 roku. W: S. Dębski (2016) (red.), *Polskie dokumenty dyplomatyczne styczeń-maj 1919* (901). Warszawa: PISM.
93. *Wýwóz towarów niemieckich do Polski*, Goniec Śląski, nr 281 z dnia 6 grudnia 1921 roku.

Netografia

94. Zieliński, M.J. (2018). *Kukulcze jajo wersalskiej Europy: Klajpeda w latach 1918-1923*. Pobrane z: www.miloszzielinski.pl/pliki/klajpeda_1918-1923.pdf (data dostępu: 30.11.2018).
95. Żelazny, K. (2015). *Sytuacja prawna mniejszości narodowych w Czechosłowacji (1918-1992)*. Pobrane z: <http://kurierwilenski.lt/2015/02/27/sytuacja-prawna-mniejszosci-narodowych-w-czechoslowacji-1918-1992-1/> (data dostępu: 30.11.2018).